

ภาพรวมต่อกระบวนการยุติธรรมด้านสิ่งแวดล้อมในสังคมไทย

(โครงการเสวนานำเสนอและวิพากษ์ร่างกฎหมายวิธีพิจารณาคดีสิ่งแวดล้อม)

โดย

นางสาวจันทิมา ธนาสว่างกุล

อัยการผู้เชี่ยวชาญพิเศษ

เจตนารมณ์และหลักการคุ้มครอง รักษาสิ่งแวดล้อม การจัดสมดุลความเป็นมนุษย์ที่สัมพันธ์กับสรรพสิ่ง

ปรากฏการณ์ (ส่วนหนึ่ง) ในกระบวนการยุติธรรมด้านสิ่งแวดล้อมไทย

กรณีคดีอ่าวมาหยา (เดอะบีช) คำพิพากษาศาลฎีกาที่ 5818/2549 ชาวบ้านชุมชนกระปี่ซึ่งเป็นโจทก์ฟ้องให้รัฐกับบริษัทเอกชนหยุดการทำลายธรรมชาติเพราะมีการใช้อ่าวมาหยาในการถ่ายทำภาพยนตร์เรื่องเดอะบีช และเรียกค่าเสียหาย ศาลวินิจฉัยว่าโจทก์มิใช่ผู้เสียหาย ไม่มีสิทธิฟ้องคดี เท่ากับว่าศาลปฏิเสธเรื่องสิทธิชุมชนต่างๆ ที่กฎหมายรัฐธรรมนูญปี 2540 กำหนดรับรองสิทธิชุมชนไว้ในขณะนั้น

ข้อสังเกต แนวคิดของศาลในเรื่องผู้เสียหายในคดีสิ่งแวดล้อมเป็นนัยอย่างแคบ เพราะเข้าไม่ถึงสิทธิชุมชน สิทธิมนุษยชน และการมีส่วนร่วมของประชาชน ซึ่งมาจากเหตุความไม่รู้เท่าทันองค์ความรู้ใหม่ๆ และนิติวิธีในคดีสิ่งแวดล้อม

กรณีคดีพิพาทที่ดินอำเภอคอนสาร จังหวัดชัยภูมิ เป็นกรณีรัฐประกาศเขตป่าสงวนทับพื้นที่ชุมชนชาวคอนสาร และรัฐโดยองค์การอุตสาหกรรมป่าไม้เป็นโจทก์ฟ้องละเมิดขับไล่ชาวบ้านเป็นจำเลย ศาลชั้นต้น ศาลอุทธรณ์ วินิจฉัยว่า **การพิสูจน์สิทธิของจำเลย (ชาวบ้าน)** ที่อยู่ก่อนการประกาศเขตป่าสงวนแห่งชาติ จำเลยไม่ได้พิสูจน์ว่าพื้นที่ที่อ้างว่าครอบครองอยู่ตรงบริเวณใดของพื้นที่สวนป่าที่จำเลยเข้าไป และมีได้นำสืบว่าผลของคำสั่งและการโต้แย้งคัดค้านการประกาศป่าสงวนฯ มีผลอย่างไร มีการอุทธรณ์คำสั่งหรือไม่ จึงรับฟังไม่ได้ว่าจำเลย (ชาวบ้าน) ได้ทำประโยชน์อยู่อาศัยในเขตป่าสงวนป่าภูซำผักหนามก่อนประกาศฯ

ข้อสังเกต สะท้อนปัญหาแนวคิดและระบบในกระบวนการยุติธรรมดังนี้

- ภาระการพิสูจน์คดีสิ่งแวดล้อมใช้หลักผู้ใดกล่าวอ้างผู้นั้นนำสืบ ซึ่งเห็นว่าประชาชนเสียเปรียบทั้งๆ ที่ การพิสูจน์สิทธิในเอกสารสิทธิต่างๆ กระบวนการออกเอกสาร จัดทำแผนที่ การประกาศเขตป่าสงวน เป็นเรื่องที่รัฐมีหน้าที่พิสูจน์ แต่ศาลหลักการภาระการพิสูจน์ให้ชาวบ้านซึ่งไม่ได้เป็นผู้จัดหาข้อมูลเอกสาร ต่างๆ
- คดีนี้ปรากฏคำพิพากษาศาลเกี่ยวกับการปฏิเสธเอกสารหลักฐานหรือความเห็นของคณะกรรมการ สิทธิมนุษยชนที่เห็นว่า รัฐทำละเมิดสิทธิมนุษยชนจากการที่ออกประกาศเขตป่าสงวนแห่งชาติ ทับพื้นที่ชุมชน และมาทำสวนป่าในที่ๆ ชาวบ้านได้อยู่อาศัยมาก่อน โดยศาลปฏิเสธเอกสารรายงาน ดังกล่าว อ้างว่าเป็นเพียงรายงานที่รายงานต่อฝ่ายนิติบัญญัติ ไม่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงระงับสิทธิ ครอบครองของโจทก์ (องค์การอุตสาหกรรมป่าไม้)
- คดีดังกล่าวศาลยังปฏิเสธมติคณะรัฐมนตรีที่ให้ชุมชนอยู่อาศัยในพื้นที่พิพาทได้เพื่อรอนโยบายโฉนด ชุมชน โดยศาลอ้างว่ามติคณะรัฐมนตรีไม่ใช่กฎหมาย
- กระบวนพิจารณาคดีถูกจำกัดเพราะถูกกำหนดประเด็นพิพาทเพียงว่าจำเลยละเมิดบุกรุกหรือไม่ ประเด็นสิทธิมนุษยชนไม่มี

กรณีคดีพิพาทที่ดินที่หาดราไวย์ จังหวัดภูเก็ต เป็นกรณีที่บริษัทเอกชนซึ่งมีเอกสารสิทธิโฉนดที่ดินฟองซ์ป่าชุมชนชาวเล (ชนเผ่าอูรักลาไวย์) ที่อยู่อาศัยที่หาดราไวย์กว่า 100 ปี เอกสารสิทธิได้ออกทับที่ชุมชนชาวเล มีทั้งโรงเรียน บ่อน้ำสาธารณะ ทางเดินสาธารณะ สุสานบรรพชน ศาลไต่ชั่งบารายใช้ทำพิธีดั้งเดิม ศาลชั้นต้นพิพากษาขับไล่ชุมชนชาวเลออกจากที่อยู่อาศัยหลายคดี โดยพิจารณาจากเอกสารสิทธิโฉนดที่ดิน

ข้อสังเกต

- คดีฟองซ์ป่าดังกล่าวเกี่ยวข้องกับสิทธิชุมชนและปัญหาที่ดินชายฝั่งที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์ตามหลักสิทธิมนุษยชน จึงเป็นกรณีที่มีมิติละเอียดอ่อน ซับซ้อน บุคลากรในกระบวนการยุติธรรมหรือศาลจำเป็นต้องแสวงหาหลักฐานและรับฟังเอกสารพยานหลักฐานอื่นๆ ที่กว้างขวาง หลากหลาย เช่น มีหลักฐานแสดงการครอบครองหรือถือครองในประวัติศาสตร์ของชุมชน และถือครองจนถึงปัจจุบันหรือไม่ มีงานวิจัยด้านมานุษยวิทยา และสังคมวิทยารองรับหรือไม่
- คดีพิพาทที่ดินเกี่ยวกับเขตป่าสงวน ชายฝั่งทะเล สิทธิชุมชน เอกสารสิทธิต่างๆ มีกระบวนการออกเอกสารอย่างไร ชอบด้วยกฎหมายหรือไม่ บุคลากรในกระบวนการยุติธรรมมักไม่แสวงหาข้อเท็จจริง

กรณีคดีโรงไฟฟ้าแม่เมาะ การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทยปล่อยก๊าซซัลเฟอร์ ไดออกไซด์ เกิดมลพิษต่อพืชผักชาวบ้าน มีการฟ้องร้องทั้งในศาลปกครองและศาลยุติธรรม

ข้อสังเกต สะท้อนความซับซ้อนของการดำเนินคดี และปัญหาพยานผู้เชี่ยวชาญซึ่งชาวบ้านไม่สามารถหาพยานผู้เชี่ยวชาญในการมีความเห็นเกี่ยวกับการตรวจวัดมลพิษ หรือการแสวงหาหลักฐานทางวิทยาศาสตร์

กรณีคดีเหมืองทองคำที่พิจิตร และคดีท่อก๊าซที่อำเภอจะนะ คดีที่มีขอบวงการ ภาคประชาสังคมต่อสู้คัดค้านกับนโยบายของรัฐที่กระทบต่อสิ่งแวดล้อม ชาวบ้านที่ร่วมต่อสู้ คัดค้านมักถูกดำเนินคดีอาญา เมื่อเกิดกรณีวิกฤติและรัฐใช้ความรุนแรงในการแก้ไขปัญหา เจ้าหน้าที่รัฐจะใช้กระบวนการยุติธรรมมากดดันกระบวนการประชาสังคม ซึ่งบุคคลในกระบวนการ ยุติธรรมควรรู้เท่าทันต่อปัญหาดังกล่าว จำต้องพิจารณาคดีเชิงรุกเพื่อหาความจริงให้มากขึ้น

สรุปแนวทางการแก้ไขปัญหาระบบการยุติธรรมด้านสิ่งแวดล้อม

- พัฒนาองค์ความรู้ของบุคลากรในกระบวนการยุติธรรมให้เข้าใจและเข้าถึงหลักการต่างๆ ในเรื่องคุ้มครอง รักษา สิ่งแวดล้อมว่าสัมพันธ์กับสิทธิมนุษยชน สิทธิชุมชน การเข้าถึงความสัมพันธ์ของสรรพสิ่ง (มนุษย์ สัตว์ พืชป่า แม่น้ำ ภูเขา ทะเล อากาศ ทรัพยากรธรรมชาติ) *เพื่อให้คำพิพากษามีพลังแสดงเจตนารมณ์ในการปกป้องคุ้มครอง รักษาสิ่งแวดล้อมและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ต่อสรรพสิ่ง*
- การเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมด้านสิ่งแวดล้อมต้องง่าย ประหยัด รวดเร็ว มีมาตรการคุ้มครองชั่วคราวที่มี ประสิทธิภาพทันต่อเหตุการณ์ ขั้นตอนน้อย
- มีกลไก/สถาบันใกล้เคียงและประนีประนอมข้อพิพาทด้านสิ่งแวดล้อมที่อิสระ เทียบธรรม เชื่อถือได้วางใจได้ กระจกทำได้ ก่อนเข้าสู่ศาลจะแก้ไขปัญหามาก
- อำนาจฟ้องคดี ผู้เสียหาย ควรบัญญัติกฎหมายให้ชัด มีทั้งชุมชน องค์กรเอกชน หน่วยงานของรัฐ และศาลควรร ตีความอย่างกว้าง ใช้หลักเรื่อง Class action
- ระบบวิธีพิจารณาคดีควรแก้ไขโดยใช้ระบบไต่สวน ค้นหาความจริง ซึ่งบุคลากรในกระบวนการยุติธรรมต้องทำ หน้าทีร่วมกัน
- พนักงานอัยการมีบทบาทต่อการสอบสวนหาพยานหลักฐาน

- ผู้ดำเนินคดีและตุลาการปฏิบัติหน้าที่เชิงรุก (Active) เช่น เดินเผชิญสืบ แสวงหาพยานหลักฐานจากหน่วยงานอื่นๆ และศาลไม่ควรใช้ระบบส่งประเด็นนำสืบ ควรซักถามพยานเอง
- การรับฟังพยานหลักฐานในคดีจะต้องกว้างขวาง ซึ่งอาจเป็นพยานหลักฐานในเชิงมานุษยวิทยา สังคมวิทยา หรือนัยในทางวัฒนธรรมท้องถิ่น วัฒนธรรมชุมชนที่มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์
- รัฐต้องจัดให้มีพยานผู้เชี่ยวชาญในคดีสิ่งแวดล้อมตั้งแต่ก่อนหรือชั้นดำเนินคดีเพื่อมิให้เป็นภาระแก่ผู้เสียหายโดยเฉพาะผู้เสียหายที่เป็นชาวบ้าน ชุมชน
- คำพิพากษาของศาลในเรื่องค่าเสียหายจะต้องครอบคลุมถึงค่าเสียหายในอนาคตได้ เช่น กรณีเกี่ยวข้องกับสุขภาพอนามัยที่ผู้ได้รับมลพิษอาจปรากฏอาการเจ็บป่วยเป็นมะเร็งเมื่อล่วงเลยระยะเวลาไปช่วงหนึ่งหลังจากรับมลพิษไปแล้ว
- คำพิพากษาเกี่ยวกับการฟื้นฟูต้องมีการบังคับได้จริง โดยมีกระบวนการติดตามการบังคับคดีตามคำพิพากษา
- ควรมีการพัฒนาเสริมสร้างระบบความช่วยเหลือทางกฎหมาย (legal aid) แก่ประชาชนให้มากขึ้น
- มีการจัดทำประชาพิจารณ์ที่เป็นจริง

โลกพัฒนา

โลกพัฒนา ที่เรียกว่า developed
ดูจะทรุด เพื่อจุดจบ เสียมากกว่า
หรืออย่างน้อย ให้จบเร็ว กว่าธรรมดา
นึกแล้วพา อนาถใจ ใคร่ท้วงติง

เร่งพัฒนา เหมือนเร่งฆ่า ให้ตนตาย
ทรัพย์ธรรมชาติ วอดวาย คล้ายกับวิ่ง
ผลได้มา เพื่อกว่า จำเป็นจริง
จนยุ่งชิง กันไปหมด อดเยือกเย็น

โลกพัฒนา วัตถุเหลือ เหนือภูมิธรรม
ไม่อิ่มหน้า ไม่คิดเปลื้อง พวกเรื่องเหม็น
เรื่องอวกาศ เรื่องอาละวาด เกินจำเป็น
ยิ่งโลดเต้น ยิ่งสุขุโมก โลกพัฒนา

พุทธทาสภิกขุ

